

Дмитро Чижевський
як історик
давньої української літератури

Філософ, філолог і культуролог Дмитро Чижевський утвердився у світовій науці як славіст широкого профілю – україніст, русист, полоніст, богеміст, словакіст, кроатист, джерелознавець. До кожної з цих ділянок науки він зробив вагомий внесок своїми фундаментальними дослідженнями й публікаціями першоджерел. Та в першу чергу він був україністом, українським ученим, який, попри несприятливі умови чужини, систематично досліджував духовну спадщину українського народу, його письменство та філософію.

У неповному реєстрі праць ученого, що налічує близько 1000 позицій, понад 200 присвячено українознавчим студіям. Серед них такі книги, як «Філософія на Україні» (1926, 1929), «Нариси з історії філософії на Україні» (1931), «Філософія Г. С. Сковороди» (1934), «Український літературний барок» (1941–1944), «Історія української літератури» (1942, 1956, 1975 – українською та англійською мовами) тощо. Його перу належить також більшість статей (понад 100) з давнього українського письменства в «Енциклопедії українознавства».

Чижевський спеціально досліджував тільки давню українську літературу. За винятком кількох праць про Шевченка, Куліша та Юрія Клена, розділів про класицизм, сентименталізм, романтизм, “бідермаєр” та “натуральну школу” в «Історії української літератури», усі його наукові інтереси зосереджені на давньому письменстві – від княжої доби до кінця XVIII ст. В осередді студій Чижевського перебувала література XVI–XVIII ст.: Ренесанс та Реформація, Бароко, зокрема творчість Григорія Сковороди. У дослідженні українського літературного бароко Чижевський досяг неабияких успіхів. Низка його наукових праць 1940–1960-х років – «Український літературний барок», «До проблеми бароко» (1947), «Культурно-історичні епохи» (1948), «Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України» (1948), «Поza межами

краси (До естетики барокової літератури)» (1952) та ін. — заклала міцні підвалини всебічного вивчення цього універсального стилю епохи, що мав помітні здобутки в українському письменстві. Дослідження вченого про «Слово о полку Ігоревім» і Кирила Турівського, Івана Вишенського, Івана та Паїсія Величковських, барокову поезію та творчість Григорія Сковороди поступово створювали той науковий ґрунт, на якому постала «Історія української літератури (від початків до доби реалізму)». Окрім того, Чижевський вводить українську літературу до всеслов'янського контексту (згадаймо його порівняльну історію слов'янських літератур у двох томах — 1968, 1971).

Перший період наукової діяльності Дмитра Чижевського, що тривав десь до кінця 1920-х років, позначений зацікавленням філософією, історією Церкви, лінгвістикою, містицизмом та пієтизмом, і тільки в 1930-х роках учений поступово переорієнтовується на літературознавство, на давню українську та російську літератури, історію яких він перегадом написав.

Нині важко відповісти на питання, чи планував Чижевський у 1930-х роках написати курс історії української літератури. Його наукові публікації засвідчують, що він готувався до цього, збираючи й систематизуючи матеріал, особливо щодо XVI–XVIII ст. Поштовхом до глибокого й усебічного зацікавлення цим періодом стали студії вченого над філософією Григорія Сковороди. Недарма-бо поетична спадщина Сковороди посідає таке важливе місце в нарисах «Український літературний барок».

Слід підкреслити, що Дмитро Чижевський був першим, хто поставив і почав послідовно досліджувати проблему бароко на матеріалі української літератури. Якщо в тогочасному польському, чеському й західноєвропейському літературознавстві це питання широко обговорювали, то

в Україні впродовж 1930–1950-х років, позначених небувалим занепадом медієвістики та негативною настановою щодо формального й естетичного аналізу літературних текстів, барокове письменство як складник універсального стилю епохи не визнавалося. Літературне бароко штучно відмежовували від бароко в архітектурі, малярстві, музиці й розглядали як забіганку далекого від народу та його мистецьких запитів духовенства. Відтак, твори Івана Величковського – вершинне явище української барокової поезії – постають порожніми словесними грашками, а про Сковороду як про барокового поета мова не йшла взагалі. Зрушення на краще настали тільки в 1970–1980-х роках, коли Володимир Креконтень розпочав фронтальні студії поезії кінця XVI–XVII ст.

Отож, завершивши роботу над книгою «Філософія Г. С. Сковороди» (Варшава, 1934), Чижевський продовжив працю над власне літературною творчістю філософа та над силабічною поезією XVII–XVIII ст. загалом. Уважаючи Сковороду за одного “з найбільших письменників українського бароко”, учений спробував був подати ґрунтовний огляд доробку його попередників. Широко задумана праця не була завершена. Чижевський написав тільки першу її частину, присвячену поезії. Далі планувалося дослідити барокову прозу й барокову шкільну драму. Так чи так, нариси про барокову поезію склали одне ціле, тому автор наважився видрукувати їх трьома частинами в «Працях Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі» (1941–1944). Продовженням цієї розвідки можна вважати пізніші студії Чижевського про бароко в слов'янських літературах.

Дмитро Чижевський не міг цілком покладатися на праці своїх українських попередників, які критично ставилися до силабічної поезії XVII–XVIII ст., шукали в ній тільки те, що було суголосне літературі XX ст. Він не заперечував ідейно-художнього змісту давніх текстів, відгомонів у них

сучасності, однак ставив на перше місце їхні формальні, естетичні та поетичні якості, мистецьку техніку. Це був новий підхід до давньої поезії. Учений звернув увагу також на мову барокової літератури, яка часом відлякувала читачів ХІХ–ХХ ст., довів, що барокові поети плекали й мову народу. Чижевський поставив собі за мету проаналізувати формальні здобутки літератури українського бароко, наблизити її до сучасного читача, показати її високі естетичні досягнення. Своїми пошуками він наново відкрив недооцінену й призабуту сторінку давньої української культури, увів її до європейського літературного контексту.

З-поміж багатьох жанрів поезії бароко Чижевський виокремив епіграму й ретельно простежив її розвиток на прикладі численних анонімних творів та епіграм Івана Величковського. Власне кажучи, він перший проаналізував поезію цього видатного барокового “майстра малих форм”. Чижевський уперше-таки відкрив і творчу спадщину Симона Годорського, який у душі київської поетичної школи переклав по-українському цілу низку духовних поезій з німецької мови.

Утім, найбільшу увагу Чижевський приділив тут перекладацькій діяльності Григорія Сковороди, а власне його перекладам з Горация, Овідія, Мюре й Гошіуса. Учений звернув увагу на характерну для Сковороди-перекладача модернізацію та “українізацію” оригіналу; він розв’язав питання про рештки підручника поезики Сковороди, де було чимало українських і латинських віршів, а також спробував з’ясувати єство “поетичної реформи” Сковороди. Основними новаціями поета Чижевський уважав систематичне вживання чоловічих та неповних рим.

У своїх нарисах Чижевський докладно розглядає також емблематичну поезію, зупиняючись передовсім на відповідних творах Теофана Прокоповича та віршах зі славетного київського збірника «Иѹіка ієрополітіка» (1712).

Окремим видом емблематичної поезії постають у нарисах гербовні вірші.

Загалом, Чижевський доходить висновку, згідно з яким “барокова література мала тенденцію до універсальності, до всеохопливості”. На його думку, українська література теж стреміла до універсалізму, однак її можливості були обмежені майже неподільним пануванням духовного первня.

Найважливішим у цій розвідці Дмитра Чижевського є послідовне намагання поставити українську барокову поезію в європейський контекст. Він називає десятки імен європейських барокових поетів, чиї твори знали й використовували українські автори. Українська барокова література, зокрема поезія, повністю вписується в європейський універсальний стиль епохи. Її мотиви, форми, символіка, синтеза античності й християнства – усе відповідає вимогам цього стилю. Чижевський простежив ідейно-тематичні та формальні особливості української поезії XVII–XVIII ст. на рівні тогочасних естетичних вимог.

Нариси «Український літературний барок», як значалося, на жаль, не були завершені. Чижевський обіцяв перегадом написати низку розділів про прозу та шкільну драму, але цей задум так і залишився незреалізованим. Загальний огляд жанрів барокового письменства було подано лише в «Історії української літератури (від початків до доби реалізму)».

Які джерела цієї «Історії...»?

На початку 1940-х років видавництво Юрія Тищенка почало випускати в Празі «Наукову бібліотеку» – серію книг з української історії та культури. Відкрили серію чотири випуски «Історії України» М. Антоновича. У 1941 році під п'ятим та шостим числами вийшла «Історія української літератури. Книжка перша» (108 с.) Миколи Гнатишака. Видавництво планувало декілька випусків «Історії української

літератури», які мав підготувати один автор. Смерть, що спостигла Миколу Гнатишака 9 листопада 1940 року, перервала його працю. Він устиг викласти історію українського письменства лише XI–XV ст. Як підкреслювали видавці, Гнатишак «стояв твердо за чисту етичну та національну ідею в літературних творах, відкидаючи все те, що нинішньому українству шкідливе. При тому від твору красного письменства вимагав теж і краси»^{1/}.

Микола Гнатишак надавав великої ваги періодизації історії української літератури, яку він висвітлював за стилями. Література XI–XV ст. була поділена ним на три періоди: I) староукраїнський стиль (переважно найдавніша усна народна словесність); II) візантійський стиль (оригінальне та перекладне письменство XI – середини XIII ст.); III) пізньовізантійський перехідний стиль (письменство XIV–XV ст.). Далі Гнатишак пропонував був таку періодизацію: IV) український ренесанс; V) козацький барок; VI) псевдокласика; VII) бідермаер; VIII) романтика; IX) реалізм; X) модерна.

За теоретичне підґрунтя праці Гнатишака правила три основні принципи: 1) структуральний зв'язок літературного твору зі словом; 2) літературний формалізм; 3) ідейно-етичний естетизм, конкретизований у сенсі українського націоналізму й християнської етики^{2/}. На цьому слід наголосити, оскільки Чижевський продовжив працю Гнатишака й на певну міру використав як його періодизацію, так і засадничі принципи.

Видавництво запропонувало Дмитру Чижевському написати дальші випуски «Історії української літератури». Учений охоче на це погодився, бо, як сам відзначив, цілком

^{1/} Гнатишак М. Історія української літератури. — Прага, 1941. — Кн. 1. — С. 5–6.

^{2/} Там само. — С. 19.

поділяв в основних рисах багато поглядів автора першої частини. “Зокрема, – писав він, – я теж надаю велике значення формальній аналізі літературних творів та вважаю потрібним не залишати без уваги також і їх ідеологічний зміст. Щоправда, я схилиюсь не стільки до теорії Потебні, скільки до "структуралізму" празького кола «Слова та словесности»... Приймаючи в загальних рисах наукові інтенції автора І-го випуску, я в дуже багатьох пунктах розходжусь з ним в поглядах на окремі конкретні питання. Це вже належить до ества наукової праці, що кожен дослідник по-різному освітлює той самий науковий матеріал. Отже, я хочу в інтересах об'єктивності підкреслити, що той факт, що я пишу II-ий випуск праці, I-ий випуск якої належить перу іншого автора, не дозволяє ще мені прийняти на себе відповідальність за перший випуск. Свої погляди на найстарший період укр. літератури надіюсь подати в спеціальному нарисі, що може з'явитися і в ближчий час”^{1/}.

Отож, другий випуск «Історії української літератури», що вийшов у Празі 1942 року, висвітлював два періоди: IV) ренесанс та реформація і V) барок. Як бачимо, Чижевський по-своєму сформулював Гнатишаківі окреслення “український ренесанс” і “козацький барок”, надавши їм більш загального характеру. Побіч теоретичних та оглядових розділів «Ренесанс та реформація в літературі», «Що таке літературний барок», «Літературний барок на Україні», «Українська барокова література на тлі літератури світової», Чижевський подав історію українського письменства XVI–XVIII ст. як процес становлення й розвитку окремих його гатунків: повість, полемічна література, віршування, епос, драма, проповідь, історична література, трактат. Спеціально

^{1/} Чижевський Д. Історія української літератури. — Прага, 1942. — Кн. 2. — С. 3–4.

було розглянуто також питання про роль Біблії в розвитку нашого письменства. З-поміж видатних літературних постатей XVI–XVIII ст. виокремлено тільки Івана Вишенського. Творчість таких авторів, як Іоанікій Гаятовський, Антоній Радивилівський, Дмитро Туптало, Стефан Яворський, Теофан Прокопович, Григорій Сковорода, була розглянута в межах загального аналізу жанрів проповіді й трактату.

Дмитро Чижевський не перебільшував впливів Ренесансу на Україну, завваживши, що він торкнувся України тільки наприкінці свого розвитку. Його замінили реформаційні течії. Впливи Ренесансу й Реформації прийшли в Україну переважно завдяки польському посередництву. Українська література засвоїла лише незначні стилістичні елементи Ренесансу. Тематика світського Ренесансу, на думку Чижевського, не знайшла в Україні ґрунту, оскільки релігійні рухи, що почалися в середині XVI ст., більше сприяли поширенню реформаційних впливів. Національно-релігійний рух другої половини XVI–початку XVII ст., боротьба довкола Берестейської унії не сприяли засвоєнню ані ренесансних, ані реформаційних літературних впливів. Над Україною тяжіла стара візантійська традиція, до якої прагнув повернутися навіть найвидатніший письменник того часу Іван Вишенський, заперечуючи як Ренесанс, так і Реформацію. Українська література XVI ст., на думку Чижевського, повернута в минуле. Риторичний характер цього письменства, нецікаві початки віршування, невдала мовна реформа – усе це не надто сприяло оновленню літератури, тягло її назад, відгороджувало від справді нових течій, віань і впливів.

Вершиною давнього українського письменства є для Чижевського бароко, тобто література XVII–XVIII ст., що починається від Івана Вишенського, Мелетія Смотрицького та Кирила Транквіліона-Ставровецького, а закінчується Григорієм Сковородою. Крім загальної характеристики стилю

бароко, Чижевський проаналізував основні барокові жанри в українському письменстві: лірику, епос, повість, драму, проповідь, хроніку, трактат, – звертаючи головну увагу на їхні мистецькі аспекти. Важливим є прикінцевий розділ книжки – про українську барокову літературу на тлі літератури європейської. Тут мова йде про взаємодію та взаємовпливи української барокової літератури з іншими слов'янськими й не-слов'янськими літературами, зокрема про вплив української літератури на російську, про “українську школу” в тогочасній польській літературі, про вплив українського бароко на Балканах, про латиномовну українську літературу. На пильну увагу заслуговують думки Чижевського про ідеологію українського бароко, яка, залишаючись у староукраїнській християнській традиції, засвоїла деякі елементи античної та західної культури. Учений обстоював національну вартість барокової літератури, заперечував гадки про її “відсталість”, “вузькість”, “ненародність” тощо, уважав українське бароко “цікавою – та до певної міри – блискучою сторінкою минулого”^{1/}. Він підкреслював, що духовні й національні цінності українського бароко “неможливо та не треба повертати, але можливо та потрібно їх “актуалізувати”, зробити корисними та плідними для нашої сучасності та для майбутнього”^{2/}. Візія вченого про актуалізацію бароко здійснюється в наш час, коли цей стиль не тільки пильно досліджують науковці, а й опановують поети, шукаючи в ньому художніх засобів для оновлення літератури.

Видана в розпал Другої світової війни «Історія української літератури. Книжка друга» Чижевського, так само, як і праця Миколи Гнатишака, до України не дійшла. Нині вона є великою бібліографічною рідкістю.

^{1/} Чижевський Д. Історія української літератури. — С. 133.

^{2/} Там само. — С. 134.

Тим часом учений продовжував опрацьовувати подальші періоди історії української літератури, повертаючися раз по раз і до давніших часів. У 1956 році Українська Вільна Академія Наук у США випустила його фундаментальну книгу «Історія української літератури (від початків до доби реалізму)» (511 с.). До неї повністю ввійшов і текст празького видання «Історії української літератури» (IV. Ренесанс та Реформація і V. Бароко). Чижевський висвітлює історію української літератури від найдавніших часів до 60-х років XIX ст., включно з творчістю Шевченка, Куліша та інших романтиків.

Ця книга znana в Україні. Свого часу її “спопуляризували” радянські критики та літературознавці як “антинаукову”, “буржуазно-націоналістичну”, “антирадянську” тощо. Досить згадати назви бодай двох рецензій, щоб зрозуміти ставлення радянської ідеології до однієї з найоригінальніших і найоб’єктивніших історій української літератури: «Под маской объективизма, или история украинской литературы по пану Чижевскому»^{1/}, «Нові халдеї і старе шарлатанство»^{2/}. Не будемо розглядати ці зразки дрімучої темноти й компартійної ненависті до книги “пана” й “буржуазного націоналіста” Чижевського, – вони самі себе перекреслили. В ідеологічну кампанію, спрямовану проти книги Чижевського, було втягнуто й такого авторитетного вченого, як Олександр Білецький, котрий двічі виступав у пресі з її негативною оцінкою, добачаючи тут “обезкровлену історію нашої літератури” та звинувачуючи автора в тому, що він “з особливою пристрастю смакує так званий український “барок” (бароко) в літературі XVII–XVIII століть і все, що не має відношення до

^{1/} Дружба народів. — 1957. — № 1. — С. 256–258 (автор — Б. Комановський).

^{2/} Жовтень. — 1957. — № 11. — С. 144–147 (автор — Й. Куриленко).

"політики" і до класової боротьби"^{1/}. Більш докладно Білецький розглянув «Історію української літератури» Чижевського в надрукованій 1959 року загалом змістовній і конструктивній праці «Стан і проблеми вивчення давньої української літератури». Виступаючи проти "націоналістичних, формалістичних і вульгарно-соціологічних тенденцій" у дослідженні давньої української літератури, Білецький мав на увазі саме книгу Чижевського. Він рішуче не погоджувався як із запропонованою Чижевським періодизацією історії української літератури, так і з його підходом до висвітлення літературного процесу. "Розробляючи питання періодизації давньої української літератури, — писав О. Білецький, — ми повинні продовжити рішуче викриття спроб буржуазних націоналістів фальсифікувати літературний процес, витруїти з літератури її суть, її соціально-класові джерела. Прикриваючись розмовами про літературну специфіку, про літературні форми, буржуазно-націоналістичні історики давньої літератури, як і раніше, прагнуть представити її в душі єдиного національного потоку, як літературу антисоціальну"^{2/}. Звісно, Білецький не погоджується також із тим, що Чижевський вважає українською літературу Київської Русі, заперечує його поділ тогочасної літератури на добу монументального (XI ст.) й орнаментального (XII–XIII ст.) стилю, називаючи такий поділ "антиісторичним"; підхід Чижевського до літератури бароко Білецький оцінює як апологетичний, звинувачуючи вченого в тому, що він "відкидає розуміння культури бароко як культури католицької контрреформації"^{3/}; іронічно висловлюється про загалом високу оцінку Чижевським усього барокового

^{1/} Білецький О. І. Завдання та перспективи розвитку українського літературознавства // Радянське літературознавство. — 1957. — № 1. — С. 9–10.

^{2/} Білецький О. І. Стан і проблеми вивчення давньої української літератури // Білецький О. І. Зібрання праць: У 5 т. — Київ, 1965. — Т. 1. — С. 123.

^{3/} Там само. — С. 124.

письменства та його актуалізацію в наш час. Зупиняємося на цих суперечках лише тому, що вони віддзеркалюють стереотипи, характерні для кількох поколінь літературознавців.

Дмитро Чижевський розробив і подав оригінальну концепцію історії української літератури. При цьому він максимально використовував досягнення попередників, дослідників ХІХ – першої половини ХХ ст., високо цінував їхні праці. Чижевський не погоджувався тільки із соціально-політичним підходом, коли літературні твори “розглядаються лише як джерело для пізнання соціальних та політичних умов їх часу”^{1/}. Критично поставився Чижевський також до “духовно-історичного” дослідження літератури, як і до перебільшення різних впливів. Тим часом він дуже високо оцінив незавершену «Історію української літератури» Михайла Грушевського, в якій вдало поєднано філологічний, духовно-історичний та соціально-політичний методи дослідження. У передмові до перевидання цієї праці (Нью-Йорк, 1959) Чижевський підкреслив, що вона “є зразком майстерного володіння різними методами наукового дослідження, є прикладом акрибії, екзактності, з якою кожний історик літератури мусів би підходити до тих літературних творів, про які він пише”^{2/}. Ще однією важливою рисою «Історії української літератури» Грушевського Чижевський уважав її “європейськість”, обізнаність автора з досягненнями європейської історико-літературної науки та їх використання задля освітлення явищ української літератури. Ця “європейськість” властива розвідкам і самого Чижевського, зокрема його «Історії української літератури».

^{1/} Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — Нью-Йорк, 1956. — С. 12.

^{2/} Чижевський Д. Михайло Сергійович Грушевський як історик літератури // Грушевський М. Історія української літератури. — Нью-Йорк, 1959. — Т. І. — С. ІІІ.

Чижевський уважно ставився до всіх літературознавчих течій і напрямів – від романтиків до формалістів, – використовував їхні досягнення, але підкреслював, що в його праці “велику увагу... присвячено тим питанням, що досі недостатньо висвітлювалися: питанням формальним та питанням періодизації”^{1/}.

Періодизація історії української літератури Чижевського відрізняється від періодизації Миколи Гнатишака. Історія нашого письменства має тут дев'ять періодів. Автор не вважав її за остаточну, а пропонував як “загальну схему”, котру, очевидно, можна продовжувати й доповнювати:

- I. Доба монументального стилю – 11 ст.
- II. Доба орнаментального стилю – 12–13 ст.
- III. Переходова доба – 14–15 ст.
- IV. Ренесанс та Реформація – кінець 16 ст.
- V. Бароко – 17–18 ст.
- VI. Класицизм – кінець 18 ст. – 40-і роки 19 ст.
- VII. Романтика – кінець 20-х років –
початок 60-х років 19 ст.
- VIII. Реалізм – від 60-х років 19 ст.
- IX. Символізм – початок 20 ст.^{2/}

Чижевський не доводить свою періодизацію до кінця, не включає в неї цілу низку течій, напрямів і стилів першої половини ХХ ст. – неоромантизм, декадентство, неокласицизм, авангардизм, футуризм, соціалістичний реалізм. Певно, він не вважав за доцільне заглиблюватися в лі-

^{1/} Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — С. 14.

^{2/} Там само. — С. 21.

тературні хащі ХХ ст., застерігши, що “література доби реалізму та модерних нереалістичних течій дуже широка та вимагатиме книги такого ж обсягу, як і ця”^{1/}.

Нині можна сперечатися з автором щодо доцільності виокремлення в самостійний період доби класицизму. Тут, мабуть, слід було надати перевагу просвітництву. Класицизм в Україні, за відсутності державності й абсолютизму, не мав ґрунту для свого розвитку. Олександр Білецький, як уже зазначалося, заперечував монументальний та орнаментальний періоди в письменстві Київської Русі. Існування обох цих стилів не підлягає сумніву, а от чи варто виокремлювати їх як два самостійні періоди – питання дискусійне.

Утім, з усіх існуючих періодизацій історії української літератури, та, що була запропонована Чижевським, є найбільш прийнятною, бо вона вдало поєднує історичний і художньо-стильовий підходи до явищ літератури. Тут можна щось уточнювати й доповнювати, але для сутєвих змін підстав немає. Чижевський вдало підсумував попередню традицію й запропонував науково виважену періодизацію, яка логічно вписується у всеслов'янський та європейський контекст.

Допасовуючи до історії української культури загальноєвропейську схему культурного розвитку, Чижевський стримано ставився до “залежності” України від Європи та “впливів” європейської культури на українську, без огляду на те, що “український розвиток проходив паралельно з західноєвропейським через ті самі стадії”^{2/}. “Сенс застосування загальноєвропейської схеми культурного розвитку до українського минулого, – на думку Чижевського, – лежить в тім, що цим самим український культурний розвиток мусимо ви-

^{1/} Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). — С. 22.

^{2/} Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. — Авґсбург, 1948. — С. 9.

знати складовим елементом загальноєвропейського, українську культуру – елементом європейської цілості; коли український культурний розвиток проходив ті самі стадії, що й європейський взагалі, то не тому, що на Україну приходили ззовні "впливи", на Україні чинять "чинники", "фактори" чужого походження, а тому, що Україна яко частина європейської культурної цілості переживає ті самі внутрішні процеси, що й цілість, до якої вона належить"^{1/}.

Дмитро Чижевський визнавав закономірність зміни стилів, ба навіть запропонував свою "теорію культурних хвиль", згідно з якою культурні стилі змінюються, "коливаючись між двома різними типами, що протистоять один одному"^{2/}. Учений не обмежував культурно-історичні стилі певними часовими рамцями, не абсолютизував їх як щось застигле й непорушне, а вважав, що кожне питання мусить бути розв'язане шляхом дослідження конкретних історичних фактів. "І епохи, схарактеризовані за стилями, є не хронологічно обмеженими урізками часу, а "надчасовими" цілостями; до центральних з'явищ цих цілостей тяжать часто окремі з'явища, що стоять досить далеко від них, входячи хронологічно в рамки іншої доби, іншого "часу"^{3/}. Лише докладна систематизація історичного матеріалу, урахування всіх явищ і фактів може, як уважав Чижевський, потвердити правильність і продуктивність цієї схеми.

XVII ст. для України, на думку Чижевського, характеризується своєрідним поєднанням "надзвичайної сміливості нових думок та устремлінь з тяжінням до традиції, та ще часто традиції "прастарої"^{4/}. У тогочасній літературі на-

1/ Чижевський Д. Культурно-історичні епохи. — С. 9.

2/ Там само. — С. 13.

3/ Там само. — С. 17.

4/ Чижевський Д. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України // Арка. — 1948. — № 3–4. — С. 9.

ново обробляються старі теми, традиційний матеріал подано новим стилем, актуалізуються давні твори, зокрема «Києво-Печерський патерик», перекладні оповідання й повісті тощо. Під ту пору побутувала гадка, що на старому ґрунті оновлюється віра, Церква, письменство. У синтезі Ренесансу та бароко було чимало суперечностей: тогочасні автори то звертаються до традиції, то шукають нових форм розкриття суті людського існування, усвідомлення життєвої нестабільності. Власне кажучи, унутрішня суперечливість — одна з найхарактерніших ознак стилю бароко. У ньому складно поєднані поганські та християнські, середньовічні й ренесансні елементи.

Міркування Чижевського про “декоративний” характер бароко, його надіндивідуальність, про “бароковий національний рух” і “барокову національну свідомість”, “ідеологічні підвалини в самому “дусі” доби бароко”, “інтенсивність релігійних та національних мотивів у свідомості барокової людини”, поширення та поглиблення наукових інтересів у бароковій культурі ^{1/} можуть бути розвинуті далі й скласти панорамну картину цього стилю.

Чижевський спостеріг, що бароко прийшло в Україну як “модерна” течія, прихильно зустрінута найширшими колами. Піднесення українського життя в XVII ст. сприяло засвоєнню цього нового стилю, котрий заповнював прогалини минулих епох, надолужував прогаяне в попередні віки. Учений довів, що зі стилем бароко пов’язана також політична ідеологія українського XVII ст., до якої українці перегадом не раз поверталися.

Чижевський порушив також дискусійне й дражливе питання про “неповноту” української нації, а отже й літера-

^{1/} Чижевський Д. Сімнадцяте сторіччя в духовній історії України. — С. 13.

тури. Щоправда, це окреслення стосується новітньої доби (починаючи з кінця XVIII ст.), позначеної активною денационалізацією української провідної верстви. Російщення української культури, перехід значної частини української інтелігенції на службу російській культурі помітно обезкровили культуру українську. Оцю свою “неповноту” українська література переборола аж на початку XX ст., коли витворила розмаїття напрямів, течій і стилів, одначе на перешкоді до її повного самоствердження стала політика. Чижевський слушно відзначив, що “російський більшовицький уряд навмисне утримує національні літератури, крім російської, на рівні неповних літератур”. “Неповноту” нашої літератури зумовило, отже, бездержавне становище України, коли в парі із забороною українського друкованого слова йшло ідеологічне обґрунтування недоцільності творення української літератури або ж зведення її до провінційного письменства, декоративного етнографічного писання, літератури для хатнього вжитку тощо.

Оглядаючи з певної часової відстані напрочуд багату й змістовну наукову спадщину Дмитра Чижевського, доходимо висновку, що він є одним з найвидатніших українських медієвістів XX ст. Його праці про давнє українське письменство вимагають нині нового прочитання. Вони значно поглиблюють і доповнюють історію нашої літератури. Ім'я Дмитра Чижевського в цій ділянці науки стає поряд з іменами Миколи Петрова, Івана Франка, Михайла Грушевського, Михайла Возняка, Сергія Маслова, Олександра Білецького, Леоніда Махновця та інших.

Олекса Мишанич